

Kako upravljamo z arheološkimi spomeniki v zahodni Sloveniji

© Patricija Bratina

Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Nova Gorica, patricija.bratina@zvkd.si

Izvleček: V prispevku so predstavljeni konkretni primeri dobre in slabe prakse upravljanja z arheološkimi spomeniki v zahodni Sloveniji, na območju Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, območne enote Nova Gorica: Tonovcovega gradu pri Kobaridu, naselbine sv. Lucija na Mostu na Soči, Hrušice pri Podkraju, Castra v Ajdovščini, jame Divje babe pri Šebreljah ter arheološke dediščine znotraj Regijskega parka Škocjanske jame.

Ključne besede: arheološki spomenik, arheološki park, Castra, Hrušica, jama Divje babe, Most na Soči, načrt upravljanja, Park Škocjanske jame, Tonovcov grad, turistična destinacija

V prispevku bodo predstavljeni konkretni primeri dobre in slabe prakse upravljanja z arheološkimi spomeniki v zahodni Sloveniji, na območju Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije (dalje ZVKDS), območne enote Nova Gorica (slika 1).

Zakon o varstvu kulturne dediščine¹ (dalje ZVKD-1) v 59. členu določa, da mora lastnik oziroma posestnik spomenika zagotoviti upravljanje spomenika v skladu z aktom o razglasitvi spomenika ali tako, da ga poveri upravljavcu. Zakon v istem členu tudi določa, da lahko organ (država ali občina), ki je izdal akt o razglasitvi, v skladu z aktom o razglasitvi spomeniškega območja sam neposredno upravlja spomeniško območje ali v ta namen ustanovi javni zavod, ki upravlja s spomenikom in spomeniškim območjem. Prav tako lahko država ali občina poverita upravljanje fizični ali pravni osebi na podlagi predpisov, ki urejajo javno-zasebno partnerstvo (Pirkovič, Šantej 2012, 40–41).² Zakon ZVKD-1 v 60. členu kot podlago za upravljanje spomeniških območij predpisuje načrt upravljanja. To je dokument, v katerem se določijo strateške in izvedbene usmeritve za celovito ohranjanje spomenika ali spomeniškega območja ter način izvajanja njegovega varstva.³ Načrt upravljanja pripravi upravljavec ob strokovni pomoči ZVKDS. Dokument se lahko po potrebi dopolnjuje ter se posledično prilagaja novim situacijam in spremembam v prostoru, kar je pomembno zlasti za tista arheološka najdišča, katerih posamezni segmenti ali celota so prezentirani in je določitev upravljavca ter načrta upravljanja nujna. Z upravljavskim načrtom se natančno določijo aktivnosti na najdišču ter

Izvleček: The contribution presents individual examples of either good or bad practices of archaeological site management in western Slovenia, in the area of responsibility of the Nova Gorica regional office of the Institute for the Protection of Cultural Heritage. The sites presented are those at Tonovcov grad near Kobarid, the settlement of sv. Lucija at Most na Soči, Hrušica near Podkraj, Castra in Ajdovščina, the cave of Divje babe near Šebrelje, but also the archaeological heritage within the Škocjanske jame regional park.

Keywords: archaeological monument, archaeological park, Castra, Hrušica, cave of Divje babe, Most na Soči, management plan, Škocjanske jame regional park, Tonovcov grad, tourist destination

Slika 1. Prikaz arheoloških spomenikov in dediščine na območju ZVKDS OE Nova Gorica z označenimi najdišči, ki so obravnavana v prispevku (po Petek, 2013).

razvoj spomenika. Na tak način se v čim večji meri zagotovi ohranjanje sestavnih delov spomenika za prihodnje rodove (Pirkovič, Šantej 2012, 40–41). Kot bo predstavljeno v nadaljevanju, na območju zahodne Slovenije do danes še ni bil realiziran upravljavski načrt za arheološko območje kot ga predvideva ZVKD-1, čeprav je na tem območju znanih kar nekaj izjemnih arheoloških najdišč s prezentiranimi arheološkimi ostanki.

Kobarid – Arheološko najdišče Tonovcov grad, EŠD 5022

Najdišče Tonovcov grad pri Kobaridu predstavlja eno najpomembnejših središč staroselcev in Germanov na vzhodnoalpskem območju. Izreden arheološki potencial

1 Ur. list RS, št. 16/08 in 123/08, 8/2011, 30/2011-Odl.US, 111/13.

2 Ur. list RS, št. 16/08 in 123/08, 8/2011, 30/2011-Odl.US, 111/13.

3 Ur. list RS, št. 16/08 in 123/08, 8/2011, 30/2011-Odl.US, 111/13.

Slika 2. Kobarid – Tonovcov grad, prezentirani in interpretirani arheološki ostanki cerkve (foto: P. Bratina).

in dobro ohranjenost stavbnih ostalin so potrdile sistematične arheološke raziskave Inštituta za arheologijo ZRC SAZU pod vodstvom Slavka Ciglencekega, ki so s presledki potekale med letoma 1993 in 2004. Rezultati arheoloških raziskav so objavljeni v strokovni literaturi ter v številnih poljudnih prispevkih, ki so dostopni širši javnosti (Ciglenceki et al. 2011; Modrijan, Milavec 2011). Že omenjena odlična ohranjenost ostalin je omogočala prezentacijo in rekonstrukcijo posameznih elementov naselbine. Vse strokovne odločitve glede prezentacije ter izvedbo le-te je sprejela in nadzirala strokovna komisija zavoda, sestavljena iz arheologov konservatorjev, restavratorjev in vodje raziskav.⁴ Predstavljeni so sakralni kompleks na vrhu hriba, osrednja stavba v naselju in vodni zbiralnik (slika 2–3). Načrtovana je še predstavitev obzidja s stolpom.

Prezentacija in interpretacija nedvomno povečujeta vrednost dediščine, bližina magistralne ceste in lahka dostopnost pa najdišču omogočajo tudi močan tržni potencial. Že v začetni fazi arheoloških raziskav so lokalne skupnosti pokazale velik interes po upravljanju tega najdišča z dobro vizijo gospodarjenja s spomenikom in z dosegljivimi cilji. Leta 1997 je Ministrstvo za kulturo za skrbnika spomenika določilo Turistično agencijo K.C.K., d. o. o. – Kobariški muzej. Ta še danes skupaj z lokalno

Slika 3. Kobarid – Tonovcov grad, konsolidirani arheološki ostanki v notranjosti cerkvenega objekta (foto: P. Bratina).

skupnostjo skrbi za vzdrževanje prezentiranih ostankov najdišča. Najdišče ima urejen lastninski status, saj je Občina Kobarid lastnica večjega dela zemljišča znotraj naselbine. Tonovcov grad je vključen v izredno priljubljeno turistično-zgodovinsko pot na Kobariškem, kar še dodatno pripomore k prepoznavnosti arheološkega spomenika kot turistične destinacije. Da gre pri predstavitvi najdišča Tonovcov grad za projekt nacionalnega pomena, je prepoznala tudi država Slovenija, ki je vse do leta 2007 v okviru kulturnega tolarja zagotovila sredstva za konsolidacijo raziskanih arheoloških ostalin in interpretacijo najdišča. Zaradi izostanka financiranja v zadnjem desetletju pa dokončanje načrtovanega projekta arheoloških raziskav s predstavitvijo obzidja naselbine in vzpostavitvijo arheološkega parka še ni realizirano.

Kljub prepoznavnemu arheološkemu in turističnemu potencialu, izredno močnemu interesu lokalne skupnosti, strokovno usposobljenem potencialnem upravitelju ter ne nazadnje kar visokem investicijskem vložku v predstavitev spomenika javnosti ostaja vzpostavitev arheološkega parka kot ene izmed glavnih turističnih destinacij v Posočju, s katero bi lahko povezali tudi druge turistične produkte, žal le dobra ideja.

⁴ V prvotni sestavi so strokovno komisijo za Tonovcov grad sestavljali: dr. Marijan Slabe, dr. Milan Sagadin, dr. Slavko Ciglenceki, Davorin Vuga in Nada Osmuk, kasneje pa sta se komisiji pridružila še dr. Iva Curk ter Jernej Hudolin.

Most na Soči – Arheološko najdišče Sv. Lucija, EŠD 470

Most na Soči predstavlja največji železnodobni naselbinski kompleks na območju jugovzhodnih Alp s pripadajočim grobiščem z več kot 7000 grobovi. V letih od 1971 do 1982 je Goriški muzej pod vodstvom Draga Svoljšaka v okviru zazidalnega območja na pobočju sv. Mavra izvedel zaščitne arheološke raziskave, ki so odkrile prazgodovinsko in rimsko naselje z zametki urbanizma ter več kot 35 objektov. Rezultati raziskav so objavljeni v strokovni literaturi ter v številnih poljudnih publikacijah in razstavnih katalogih (Svoljšak 1974; isti 1979; isti 1981; isti 1982; isti 1983; isti 2001; Gabrovec, Svoljšak 1983; Žbona Trkman, Svoljšak 1981). V pripravi je tudi objava celotnega naselja. Prav tako so javnosti dostopne ugotovitve kasnejših arheoloških raziskav na območju najdišča, in sicer predvsem po zaslugi arheologa Tolminskega muzeja Mihe Mlinarja (Mlinar 2002). Izjemen pomen ter odlična ohranjenost stanovanjskih objektov sta spomeniški službi že v času prvih raziskav narekovala zahtevo po ohranitvi tipičnega železnodobnega in rimskodobnega objekta ter njuni predstavitvi in situ znotraj novonastalega naselja. Sledila je prezentacija rimskega objekta, ki dolgo ni zaživela z lokalno skupnostjo in naseljem (slika 4).

Ob izgradnji novega šolskega objekta je bila v pritličju šole urejena muzejska zbirka s prezentiranimi ostanki prazgodovinske hiše (slika 5). Leta 2002 je z odprtjem

Slika 4. Most na Soči – Sv. Lucija, prezentirani ostanki rimskodobne hiše (foto: P. Bratina).

Arheološkega muzeja na Mostu na Soči pod okriljem Tolminskega muzeja z delno rekonstrukcijo posoške halštatske hiše in predstavitevijo svetolucijskega železnodobnega stavbarstva ponovno zaživela tudi že nekoliko pozabljena, med stanovanjskimi objekti predstavljena, rimska hiša.

Ustrezna prezentacija in interpretacija dediščine ter odlična prometna infrastruktura so nedvomno pripomogli k povečanju ekonomske vrednosti arheološke dediščine Mosta na Soči, kar se odraža tudi v povečanem zanimanju lokalnih skupnosti za trženje omenjene dediščine. Na pobudo lokalnega turističnega društva in v sodelovanju

Slika 5. Most na Soči – Sv. Lucija, rekonstrukcija prazgodovinske hiše v muzejski zbirki v Osnovni šoli Dušana Muniha (foto: P. Bratina).

Slika 6. Most na Soči – Sv. Lucija, kulturnozgodovinska pot po Mostu, za zasteklenimi nišami so predstavljene arheološke najdbe, odkrite na Mostu (foto: P. Bratina).

s Tolminskim muzejem je nastala kulturnozgodovinska pot (Čez Most po modrost), ki združuje naravno in kulturno dediščino Mosta na Soči in neposredne okolice ter v katero so vključeni tudi predstavljeni elementi svetolučijske naselbine (Mlinar 2005) (slika 6).

Občina Tolmin kot lastnica zemljišča s prezentiranimi arheološkimi ostanki zagotavlja finančna sredstva za vzdrževanje predstavljenih objektov arheološke dediščine.

Most na Soči predstavlja uspešen primer upravljanja arheološke dediščine s strani lokalnih skupnosti v zahodnem delu Slovenije, sicer brez načrta upravljanja, vendar ob stalni strokovni podpori in nadzoru Tolminskega muzeja. V zadnjem desetletju je poudarek na interpretaciji dediščine in posledično povečani dostopnosti arheološke dediščine javnosti. S predstavitvijo arheoloških ostalin v objektu osnovne šole je na Mostu vzpostavljen edinstven primer spoznavanja arheološke dediščine med mladimi prebivalci Mosta v najzgodnejših obdobjih vzgoje.⁵

Podkraj – Arheološko najdišče Hrušica – Ad Pirum, EŠD 535

Trdnjava Hrušica je nastala kot osrednja trdnjava pozno-rimskih zapor *Claustra Alpium Iuliarum* na mestu poštna postaja iz 1. stoletja. Monumentalnost arheoloških ostalin ter dobra ohranjenost obrambnega zidovja s stolpi sta že v prvi polovici 20. stoletja vzbudili pozornost italijanskih raziskovalcev, ki so zaščitili ohranjene ostanke zidov. Pomembne elemente naselbine (zgradbe, barake, šotorišča, ognjišča, vodni zbiralnik, apnenica) so odkrile sistematične arheološke raziskave Narodnega muzeja v letih 1970–1975 pod vodstvom Petra Petruja (Petru 1972; isti 1974; isti 1977; 1981). V obnovljeni stavbi srednjeveške poštna postaja je bila pod okriljem Narodnega muzeja urejena arheološka zbirka, namenjena predstavitvi arheoloških ostalin na Hrušici. V letih 1993 do leta 1998 so na obzidju pod nadzorom goriškega zavoda potekala sanacijska dela, za katere sta sredstva prispevali tako občina kot država (Osmuk 1998; ista 2001) (slika 7). Kljub večletnim prizadevanjem stroke, da bi trdnjava na Hrušici zaživela kot turistična destinacija, ki bi poleg kulturnozgodovinskih ponujala tudi druge vsebine, je še vedno prisotno nezanimanje lokalnih skupnosti za upravljanje s tem izrednim spomenikom. K temu pripomorejo precej-

Slika 7. Hrušica – trdnjava *Ad Pirum*, pogled na arheološki park Hrušica (foto: P. Bratina).

šnja oddaljenost najdišča od glavnih magistralnih cest, nedostopnost v zimskem obdobju in tudi še neurejen lastninski status spomenika. V okviru projekta PArS-JAd-a (program čezmejnega sodelovanja Slovenija–Italija 2007–2013) se v zadnjem obdobju najdišče ponovno oživlja. Vzpostavljen je bil arheološki park Hrušica in izdelani sta bili zasnova ureditve arheološkega parka ter celostna grafična podoba parka. Zidovje trdnjave je bilo ponovno očiščeno in na najdišču so bile postavljene table ter klopi. V okviru projekta so bile opravljene tudi določene raziskave ter objavljena nekatera nova spoznanja o najdišču (Kusetič et al. 2014). Prav tako je bil v okviru omenjenega projekta izdelan predlog načrta upravljanja, ki pa žal še nima ustreznega upravitelja.

Iz napisanega lahko zaključimo, da bodo kljub izrednemu tržnemu potencialu spomenika brez zavedanja lokalnih skupnosti o vrednosti dediščine, pozitivnega odnosa do dediščine, ureditve lastninskih vprašanj ter vključitve dediščine v ostalo turistično ponudbo vsa nadaljnja prizadevanja oživitve te izjemne kulturne in naravne lokacije izpuhtela.

Ajdovščina – Arheološko najdišče Castra, EŠD 3

Rimske Castra so utrdbe z mogočnim obzidjem in štirinajstimi stolpi. Zgrajene so bile kot bazna postojanka s stalno vojaško posadko v okviru zapor – *Claustra Alpium Iuliarum*. Arheološke raziskave, ki so v drugi polovici 20. stoletja potekale pod okriljem spomeniške službe pod vodstvom Petra Petruja (Petru 1966) in Nade

⁵ 2. člen ZVKD-1 poudarja vključevanje dediščine v vzgojo in izobraževanje.

Osmuk (Osmuk 1986; ista 1988; ista 1991) ter pod okriljem Goriškega muzeja pod vodstvom Draga Svolfjška, so dale izjemne rezultate. Ugotovljen je bil potek južne stranice utrdbe in raziskani so bili atrijska hiša, terme in skladišča. Prav tako je bilo odkopanih nekaj grobov zahodne nekropole (Osmuk et al. 1994). V tem obdobju je bilo tudi s pomočjo lokalne skupnosti skoraj v celoti raziskano, utrjeno ter predstavljeno rimskodobno obzidje z obhodno potjo ob njej. Pri ohranjanju in prezentaciji *Castre* se dosledno upošteva konservatorske smernice, ki predvidevajo ohranitev in predstavitev mestnega obzidja v celoti ter vključitev le-tega v turistično ponudbo mesta (Petru 1966) (slika 8). Ob prenovi tržnice in po opravljenih arheoloških raziskavah se je izvedla rekonstrukcija stolpa 12. Uredil se je tudi prostor pred zgradbo mestne tržnice, v katerega je bila vključena prezentacija tlorisa poznoantičnih term. V stolpu 12 je do nedavnega delovala informacijska točka mesta Ajdovščine, danes pa se tu nahaja trgovina z izdelki domače obrti (slika 9). Predstavitev južnega obzidja rimske utrdbe je nedvomno uspešen primer vključitve rimskega obzidja v ambient sodobnega mesta. Žal pa ugotavljamo, da obhodna pot ob obzidju ni vzdrževana in je ponekod zarasla, mestoma celo fizično prekinjena (slika 10). Pod okriljem Goriškega muzeja so v Muzejski zbirki v Ajdovščini predstavljene arheološke ostaline *Castre* in okolice (Svoljšak et al. 2013). Rezultati arheoloških raziskav so javnosti dostopni v strokovnih in poljudnih prispevkih ter v razstavnem katalogu. Zgodovinski pomen lokacije, monumentalnost ohranjenih arheoloških ostalin, vpetost najdišča v urbano okolje ter

Slika 8. Ajdovščina – *Castra*, grajski vrt – ambient vzhodnega obzidja s stolpom 8 (foto: P. Bratina).

geografska lega ob pomembni prometni povezavi sredi Vipavske doline arheološki dediščini Ajdovščine prinašajo izjemen turistični potencial, ki bi lahko nastopal kot samostojen turistični produkt ali v povezavi z ostalo kulturno in naravno dediščino Vipavske doline.

Kljub ustrezni prezentaciji in dobri dostopnosti dediščine pa med lokalnimi skupnostmi in prebivalci ni zaznati interesa ali želje po upravljanju oziroma trženju spomenika in zdi se, da tudi ne zavesti o vrednosti le-tega. Mogoče je eden od vzrokov, poleg neurejenega vzdrževanja prezentiranih ostankov, ki je posledica nedogovorjenega upravljanja, tudi odsotnost interpretacije prezentirane arheološke dediščine.

Slika 9. Ajdovščina – *Castra*, južno obzidje s stolpom 12 in 13 (foto: P. Bratina).

Slika 10. Ajdovščina – *Castra*, prezentirano zahodno obzidje, do katerega ograja šolskega dvorišča onemogoča dostop (foto: P. Bratina).

Šebrelje – Arheološko najdišče Divje babe I, EŠD 9321

Najdišče Divje babe I predstavlja večplastno jamsko najdišče, bogato s paleontološkimi najdbami in materialno kulturo neandertalcev. Izreden znanstveni potencial najdišča so potrdile večletne arheološke raziskave Inštituta za arheologijo ZRC SAZU pod vodstvom Ivana Turka, ki so poleg številnih ostankov jamskega medveda odkrile tudi arheološke ostanke, med katerimi izstopa najstarejša najdba piščali (Turk 1997; isti 2007; isti 2014). Ugotovitve raziskav so objavljene v strokovni literaturi ter v številnih prispevkih, člankih, monografiji in razstavnem katalogu, ki so dostopni tudi širši javnosti. Po zaključku zadnjih arheoloških raziskav se je pokazal velik interes različnih lokalnih skupnosti za ureditev jame v turistične namene. Čeprav upravitelj najdišča ni formalno določen, je skrb za vzdrževanje jame prevzela Občina Cerklje, v okviru katere Turistično informacijski center – Cerklje skrbi za vodene ogledne jame. Občina je uredila pravni in lastninski status spomenika ter zagotovila sredstva za vzpostavitev arheološkega parka Divje babe. Urejeni so bili dostopi do jame ter pohodne površine v jami, ob tem pa je bilo poskrbljeno tudi za varnost obiskovalcev. Na vhodnih delih jame ter v jami so bili na novo zavarovani profili, in sicer predvsem z namenom preprečitve podiranja in njihovega propadanja zaradi naravnih procesov v jami. Prav tako so bili zamenjani vrata in rešetke na vходу v jamo. Do jame je bila speljana električna, na dostopih do jame in v jami pa so bile postavljene informativne ter pojasnjevalne table. Zemljišče v neposredni okolici jame ter vsi urejeni dostopi so v lasti občine Cerklje, medtem ko je notranjost jame kot naravna vrednota v lasti države Slovenije. V vasi Šebrelje je v prostorih krajevne skupnosti na poljuden način predstavljeno najdišče (slika 11).

Iz narave najdišča izhajajo omejitve glede števila obiskovalcev, saj jama zaradi majhnosti ne prenese masovnega obiska. Zaradi v jami živeče favne (kolonije netopirjev) je obisk tudi časovno omejen. Začetno navdušenje lokalne skupnosti nad upravljanjem z arheološkim parkom se je z leti zmanjševalo. Projekt ureditve jame, ki je vključeval tudi muzejsko zbirko v jami, še ni v celoti realiziran. Zdi se, da so bila pričakovanja lokalne skupnosti zaradi pretirane ocene ekonomske vrednosti spomenika prevelika in vizija rabe najdišča neuresničljiva, na kar je konservatorska stroka ves čas opozarjala. Velika problema tega spomenika sta zahteven dostop do jame in odmaknjenost

Slika 11. Šebrelje – Divje babe I, vhodni del jame s tablami (foto: P. Bratina).

od glavnih prometnih povezav. Prav tako pri vzpostavitvi arheološkega parka ni sodelovanja s pristojnim muzejem in zavodom, kar se kaže v nezadostni in neustrezni interpretaciji arheološke dediščine.

Pri projektih ureditve jamskih najdišč v turistične namene, kot je jama Divje babe, je potrebno še toliko bolj izpostaviti osnovni namen varovanja dediščine, ki je ohranjanje dediščine v najširšem pomenu te besede, pri čemer so vsi ostali cilji ali posegi temu podrejeni. Taka najdišča bi morala biti naravnana v razvoj naravnega, rekreativnega in seveda zgodovinskega turizma, kar bi nedvomno doprineslo tudi k razvoju lokalnih območij, ki bi ponujala lokalne izdelke in ostalo dopolnilno ponudbo, kot je npr. kulinarčno ponudba. Arheološki park Divje babe lahko zaživi kot turistična destinacija le v povezavi z ostalimi produkti, kar pomeni, da je v ponudbo parka nujno vključiti tudi vso znano arheološko in ostalo kulturno dediščino iz neposredne okolice ter bogato naravno dediščino.

Škocjan – arheološki spomeniki in arheološka dediščina v Regijskem parku Škocjanske jame

Škocjan in njegova okolica z arheološkim najdišči ima v slovenskem prostoru posebno mesto. Monumentalne udorne doline in jame, prehod Reke v podzemlje ter številne druge izjemne naravne danosti so razlogi, da se je tu v bronasti dobi oblikoval nadregionalni kulturni center, Mušja jama pa je predstavljala pomembno kulturno središče, kamor so prihajali romarji iz Grčije, osrednje Italije, zahodnega Balkana in Panonije. Jamska najdišča v tem prostoru so bila poseljena že v starejši kameni dobi (Turk 2002).

Regijski park Škocjanske jame je bil ustanovljen leta 1996 kot javni zavod z namenom ohranjanja in raziskovanja izjemnih geomorfoloških, geoloških in hidroloških znamenitosti, redkih in ogroženih rastlinskih ter živalskih vrst, paleontoloških in arheoloških najdišč, etnoloških in arhitekturnih značilnosti ter kulturne krajine. Eden izmed ciljev je tudi zagotavljanje možnosti za ustrezen razvoj. Vključuje 18 arheoloških spomenikov in 2 enoti arheološke dediščine, pri čemer prevladujejo jamska najdišča (Turk, Hrobat 1999) (slika 12). V povojnem obdobju na območju parka ni bilo večjih arheoloških raziskav oziroma so bila le-te bodisi usmerjene na manjša sondiranja bodisi so bile zaščitne narave, predvsem ob različnih gradbenih posegih, katerih rezultati še niso strokovno obdelani in objavljeni. Ob obnovi Delezove domačije so bili odkriti ostanki rimskodobnega objekta, ki so danes prezentirani *in situ*. V domačiji, ki je prilagojena potrebam parka, je urejena tudi arheološka zbirka. V zadnjem obdobju smo priča popularizaciji arheološke dediščine v parku, ki pa je še vedno izredno skromna, prav tako kot sodelovanje s pristojnim muzejem in zavodom. Tudi med lokalnim prebivalstvom še ni čutiti pravega razumevanja kulturne dediščine, zlasti arheološke. To je nedvomno posledica dejstva, da park nima ustreznega strokovnega kadra, ki bi poskrbel za ustrezno varovanje, vzdrževanje in upravljanje arheološke dediščine ter posledično za povečanje dostopnosti do nje.

Območje Škocjana in okolice ima ogromen arheološki in turistični potencial, predvsem zaradi specifičnih naravnih danosti, izjemnih arheoloških spomenikov, dobre dostopnosti ter odlične infrastrukture, ki skupaj temu prostoru nudijo mnogo možnosti za predstavitev arheološke dediščine zlasti v povezavi z naravno in tudi ostalo kulturno dediščino.

Slika 12. Škocjan, pogled na osrednji del Regijskega parka Škocjanske jame (foto: P. Bratina).

Na koncu lahko povzamemo, da so za uspešno upravljanje z arheološko dediščino neobhodni naslednji elementi: dobro ohranjene arheološke ostaline z možnostjo ustrezne prezentacije ter interpretacije dediščine; nova družbena vloga dediščine ter aktivno sodelovanje lokalne skupnosti; prisotnost stroke, zlasti zavoda pri prezentaciji in pristojnega muzeja pri interpretaciji dediščine; vključitev arheološke dediščine v turistično ponudbo s poudarkom na zgodovinskem (kulturnozgodovinske, učne in sorodne poti) in naravnem turizmu; lahka dostopnost do najdišča in urejena prometna infrastruktura; finančni načrt in vir financiranja, ki bo zagotovil zadostna sredstva za vzdrževanje spomenika in spomeniških območij.

Literatura / References

CIGLENEČKI, S., Z. MODRIJAN, T. MILAVEC 2011, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Naselbinski ostanki in interpretacija*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 23, Ljubljana.

GABROVEC, S., D. SVOLJŠAK 1983, *Most na Soči (S. Lucia) I*. – Katalogi in monografije 22, Ljubljana.

KUSETIČ, J., P. KOS, A. BREZNIK, M. STOKIN 2014, *Clastra Alpium Iuliarum: med raziskovanjem in upravljanjem*. Ljubljana.

MLINAR, M. 2002, *Nove zanke svetolucijske uganke. Arheološke raziskave na Mostu na Soči 2000 do 2001*. Tolmin.

- MLINAR, M. 2005, *Čez Most po modrost. Kulturnozgodovinska pot po Mostu na Soči*. Tolmin.
- MODRIJAN, Z., T. MILAVEC 2011, *Poznoantična utrjena naselbina Tonovcov grad pri Kobaridu. Najdbe*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 24, Ljubljana.
- OSMUK, N. 1986, Ajdovščina. – *Varstvo spomenikov* 28, 258.
- OSMUK, N. 1988, Ajdovščina. – *Varstvo spomenikov* 30, 233.
- OSMUK, N. 1991, Obnovljena antika v Ajdovščini – tri desetletja kasneje. – *Varstvo spomenikov* 33, 115–127.
- OSMUK, N. 1998, Hrušica. – *Varstvo spomenikov* 37, 87.
- OSMUK, N. 2001, Hrušica – Ad Pirum. – *Varstvo spomenikov* 38, 87.
- OSMUK, N., D. SVOLJŠAK, B. ŽBONA TRKMAN 1994, *Ajdovščina Castra*. – Kulturni in naravni spomeniki Slovenije 183, Ljubljana.
- PETEK, B. 2013, Registrirano arheološko najdišče. – V/In: Vrednotenje arheoloških najdišč ter sistemi(i) varovanja in upravljanja arheološke dediščine (Ljubljana, 25. januar 2013), *Arheo* 20/2 39–46.
- PETRU, P. 1966, Obnovljena antika v Ajdovščini. – *Varstvo spomenikov* 10 (1965), 131–144.
- PETRU, P. 1972, Novejše arheološke raziskave Claustra Alpium Iuliarum in kasnoantičnih utrd v Sloveniji. – *Arheološki vestnik* 23, 343–366.
- PETRU, P. 1974, Hrušica nad Colom. – *Varstvo spomenikov* 17–19/1, 129–130.
- PETRU, P. 1977, Hrušica. – *Varstvo spomenikov* 21, 219–222.
- PETRU, P. 1981, Hrušica. – *Varstvo spomenikov* 23, 270–271.
- PIRKOVIČ, J., B. ŠANTEJ 2012, Pravno varstvo nepremične kulturne dediščine v Sloveniji. – *Vestnik XXV*, 40–41.
- SVOLJŠAK, D. 1974, Raziskovanje prazgodovinske naselbine na Mostu na Soči. – *Goriški letnik* 1, 5–31.
- SVOLJŠAK, D. 1979, Most na Soči. – *Varstvo spomenikov* 22 (1979), 267–269.
- SVOLJŠAK, D. 1981, Most na Soči. – *Varstvo spomenikov* 23, 214–215.
- SVOLJŠAK, D. 1982, Most na Soči. – *Varstvo spomenikov* 24, 154.
- SVOLJŠAK, D. 1983, Most na Soči. – *Varstvo spomenikov* 25, 202–203.
- SVOLJŠAK, D. 2001, Zametki urbanizma v železnodobni naselbini na Mostu na Soči. – *Arheološki vestnik* 52, 131–138.
- SVOLJŠAK, D., B. ŽBONA TRKMAN, N. OSMUK, B. BREZIGAR 2013, *Fluvio Frigido – Castra – Flovius Ajdovščina: vodnik in katalog stalne arheološke razstave Goriškega muzeja na Prešernovi 24 v Ajdovščini*. Nova Gorica.
- TURK, I. 1997, *Moustérienska koščena piščal in druge najdbe iz Divjih bab I v Sloveniji*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 2, Ljubljana.
- TURK, I. 2007, *Divje babe I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 13, Ljubljana.
- TURK, I. 2014, *Divje babe I. Paleolitsko najdišče mlajšega pleistocena v Sloveniji, 2. del Arheologija*. – Opera Instituti Archaeologici Sloveniae 29, Ljubljana.
- TURK, P. 2002, Arheologija. – V/In: B. Peric, *Park Škocjanske jame*, Škocjan, 86–97.
- TURK, P., K. HROBAT 1999, *Arheološka najdišča Regijskega parka Škocjanske jame*. – Neobjavljeno poročilo.
- ŽBONA TRKMAN, B., D. SVOLJŠAK 1981, *Most na Soči 1880–1980 – sto let arheoloških raziskovanj*. Tolmin.